

XIX əsr Azərbaycan mühacirət poeziyasında milli oyanış

Ülviyyə Əhmədova

Xəzər Universiteti, Azərbaycan.

E-mail: ulviyyahmadova@gmail.com

Annotasiya. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tarixi ən azı, ədəbiyyatımızın tarixi qədər qədimdir. Hələ XI əsrdə Şərqi böyük müfəkkiri Xətib Təbrizi Şam şəhərinə (Suriyanın indiki paytaxtı Dəməşq) mühacirət etmiş, böyük şair İmadəddin Nəsimi isə ona göstərilən təzyiqlər səbəbindən mühacir ömrü yaşamışdır. İzahlı lüğətdə “Mühacirət” – siyasi, iqtisadi və ya dini səbəbdən məcburi və ya könüllü olaraq öz vətəninə tərk edib başqa ölkəyə köçməyə deyilir. Mühacirət dedikdə, ağılımıza gələnlərin düşüncə ədəbi şəxsiyyətlərin ölkə xaricinə hicrət etdikdən sonra (bu, məcburi və ya könüllü ola bilər) yaradıcılığında Vətənin mövcud vəziyyətinə yer verməsidir. Bir sıra tədqiqatçılar Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının başlanğıcını Cümhuriyyətin süqutundan sonra ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qalan ədəbi-siyasi şəxsiyyətlər ilə əlaqələndirirlər. Halbuki XIX yüzilin əvvəllərində Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalından sonra ölkəni tərk edən Seyid Nigari, Sadi Qarabaği, Sebati, Seraci ilə yanaşı, yaşadığı mühtdəki haqsızlıqlarla bəzi olmayan Mirzə Baxış Nadim, Şəkili müəzzin Turabi, Şikəstəxatir və s. kimi söz sahiblərinin yazılarında da dövrün xarakterik xüsusiyyətlərini, əsas problemlərini görmək, təhlil etmək mümkündür. Onlar işğal altında qalan Vətənin hər halına üzülən, məğrur xalqın iradəsinin qırılmayacağına ümid edən söz sahibləri idilər. Məqalədə XIX əsr istiqlal mübarizəsinin nümayəndələri, toxunulan məsələlər onların əsərlərinə əsasən dövrün əsas ədəbi hadisəsi kimi tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: Turabi, Şikəstəxatir, Seyyid Nigari, azadlıq mübarizəsi

Maqalə tarixçəsi göndərilib: 07.07.2022, qəbul edilib: 26.07.2022

National awakening in the poetry of the Azerbaijani emigration of the 19th century

Ulviyya Ahmadova

Khazar University, Azerbaijan.

E-mail: ulviyyahmadova@gmail.com

Abstract. The history of Azerbaijani migrant literature is at least as old as the history of our literature. Even in the 11th century, the great thinker of the East, Khatib Tabrizi, emigrated to the city of Sham (currently Damascus, the capital of Syria), and the great poet İmadəddin Nəsimi lived an emigrant life due to the pressures placed on him. The word “emigration” is defined in dictionaries as, leaving one's homeland and moving to another country, either forcibly or voluntarily, for political, economic, or religious reasons. When we think of emigration, the first thought that comes to mind is that after emigrating to another country (this can be forcibly or voluntarily), the literary men and women wrote about the contemporary state of their motherland in their works. Many researchers associate the beginning of Azerbaijani migrant literature with literary and political figures who had to leave their motherland after the fall of the Democratic Republic. However, at the beginning of the XIX century, the characteristic features and main problems and analysis of the problems of the period can also be seen in the works of writers who left the country after the occupation of Azerbaijan by Tsarist Russia, such as Seyid Nigari, Sadi Karabaghi, Sebati, Seraci, also Mirza Bakhish Nadim who did not reconcile with the injustice in the situation in which he lived, Muezzin Turabi Shikastekhatir from Shaki, etc. They were people who stood up for their

kind and were saddened by every situation of their occupied motherland and hoped that the will of the proud people would not be broken. In the article, the representatives of the XIX century independence movement, the issues touched upon studied according to their works were noted as the main literary event of the time.

Keywords: Muezzin Turabi, Shikastekhatir, Seyyid Nigari, freedom struggle

Giriş / Introduction

XIX yüzildə Azərbaycandan kənarında bir mühacirət ədəbiyyatının formalaşdığını unutmamaq olmaz. Bu dövrün mühacirət ədəbiyyatı ilə bağlı ilk araşdırmanı Azərbaycan mühacirətinin görkəmli nümayəndəsi Əhməd Cəfəroğlu aparmış, “Azəri ədəbiyyatında istiqlal mübarizəsi izləri” adlı dörd məqaləsində Azərbaycanda istiqlal mübarizəsi ədəbiyyatını geniş təhlil edən

tədqiqatçı XIX yüzilliyin əvvəllərində rus işğalını qəbul etməyərək, Türkiyəyə hicrət edən şairlərin əsərlərini də mühacirət ədəbiyyatı nümunəsi olaraq tədqiq etmişdir. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın rus işğalına məruz qalmasından sonra siyasi mühacirət anlayışı, bunun müqabilində də ədəbi mühacirətdə yeni siyasi məzmun və çalarlar yaranmağa başlayır.

Əsas hissə / Main Part

XIX əsrdə baş verən hadisələrin əyani təsvirini verən Mirzə Baxış Nadimin “Hicri 1218 ilindən 1243 ilə qədər Qafqazda olan bir neçə tarixi hadisə” başlıqlı müxəmməsi (bu dövr 1803-1828-ci illəri əhatə edir) Çar Rusiyasının Qafqaza daxil olmağını, Azərbaycan xanlıqlarını işğal etdiyi müddəti, yerli əhalinin və xalqını sevən rəhbərlərin üzləşdiyi çətinlikləri təsvir edir. Müxəmməs istiqlal mübarizəsinin ələ alınması və təhlil edilməsi zamanı diqqət edilməli olan vacib əsərlərdəndir. Çox az tədqiq edilsə də, bu əsər iyirmi beş illik istiqlal tarixinin ümumi mənzərəsini öyrənmə baxımından önəmlidir. Müxəmməsin ilk bəndlərində fani dünya sorgulanır, insanların dünyəvi hirsələrinin onların başına bəla olduğu vurğulanır. Gəncə xanlığının işğalına geniş yer verilən müxəmməsdə Sisianov və Cavad xan arasındakı danışıqlar daxil olmaqla, xanın xarakterik keyfiyyətləri, gəncələrin yad işğala qarşı necə dirəncliyə və inadkar davranış sərgiləməsi qürurla təsvir edilir, məğlubiyyət isə üzüntü və təəssüf hissi ilə çatdırılır:

*Xülasə, eydi-şəbi-sevvomi-dey alındı qala,
Xaqı çox azqındı, oldu müsəllət bu bəla,
Oldu mərhum Cavad xan, talanıb nüqrə, tıla,*

*Qeyri büsmətlik oldu illa hövlə vəla,
Dərü divarü kiçə döndü tamam al qana.*

[11, s.161]

Müxəmməsdə rusların işğalının dayanmaya-cəgini, ardınca İrəvan, Şəki, Quba, Bakı, Salyan kimi bölgələrdə də törədilən talançılıq təsvir edilir. Buna kiminsə mane olmadığı təqdirdə bütün Azərbaycanın bu işğalın qurbanı olacağına eiyham vurur.

Azərbaycan tarixində XIX əsrin I yarısında yaranan əsərlərdə işğal dövrünün müharibələri, ona qarşı mübarizə, ölkənin ağır iqtisadi vəziyyəti, xalqın başına gətirilən müsibətlər, qəhətlik və aclıq təsvir edilmiş, sosial həyatın bəzi nöqsanları tənqid olunmuşdur [2, s.53]. Qısacası, aparılan mübarizələr, üsyanlar yalnız Gəncə deyil, Şəki, Bakı, Qarabağ xanlığında da özünü göstərirdi. Şəkinin işğalı ilə bağlı ədəbiyyatımızda XIX əsrdə Şəkili müəzzin Turabimin “Vay günü”, Şəkili Hatəmi “Oldu”, Şikəstəxatir “Ağlaram”, “Saldın” əsərlərində onların narahatlığı, keçirdiyi iztirablar, çətinliklər, qarşılaşdığı məhrumiyətləri açıq şəkildə üsyançılıqla ifadə edilir.

1814-cü il ruspərəst Cəfərqulu xanın ölümündən sonra Şəkiyə İsmayıl xanın təyin edil-

məsi yerli əhalinin kəskin müqaviməti ilə qarşılandı. Cəfərqulu xanın sağlığında Rusiyaya sədaqəti ilə diqqəti cəlb edən rəhbər olduğuna görə, xanın varisi kimi tanınan İsmayıl xanın Şəki xanı elan edilməsi üsyanın başlanmasına səbəb oldu. Yerli əhali yaxşı başa düşürdü ki, İsmayıl xan da öz atası Cəfərqulu xan kimi, Rusiyanın müstəmləkə siyasətini can-başla yerinə yetirəcək. Bu xəbəri eşidən xalq qalanın ətrafına yığılaraq öz narazılığını bildirdi. Xalq Rusiyadan asılı olmaq istəmir və İsmayıl xanın hakimiyyətini tanımayacaqlarını bildirirdilər. Uzun mübarizəyə baxmayaraq, üsyan yatırıldı. Yerli əhali üsyanı yardım və dəstək verdiyinə görə, müxtəlif cəzalarla üzləşməli oldu. Sonralar Qafqazda rus qoşunlarının yeni baş komandanı A.P.Yermolovun yazdığı məktubda qeyd edilir: “Üsyan başçılarından bir hissəsi xana və Rusiyaya sadıq qalacaqlarına and içir, bir qismi qarşı gəldiyi üçün Sibirə sürgün edilib, nəticədə də orada vəfat etmişdir” [13]. Şəkili müəzzin Turabi Şəki xanlığının ruslar tərəfindən işğalından və İsmayıl xanın hakimiyyətindən sonra bütün dini, mədəni dəyərlərin yozlaşması, insanların inanclarının necə cılızlaşdırılmasını ifadə edən “Vay günü” şeirində xalqın halını, onun acınacaqlı əqibətini ürək yanığı ilə təsvir edir. “Peşəsi dilənmək, xan haçan oldu”, – deyə varlığını qəbul etmədiyi İsmayıl xanı hakimiyyətə gətirən çar Rusiyasına qarşı “ata gücü çatmayan, fili behləyən” ifadəsi ilə öfkəsini dilə gətirir. “Sirkəni şəraba, gədəni xana, haqsız haqlıya, pisi yaxşıya”, xalqını dar gündə satan, “donuz tərəfindən bəslənmiş bir şələ saqqallı” öz hirsli və nəfəsi ucbatından dinin, ədalətin, vicdanın sonunu gətirir:

*Yıxdı başbiləni, tökdü qalayə
Düşdük müsibətə, yaman balayə,
Baxmadılar ata, ana, balayə
Vay günüdür, müsəlmana vay günü!* [10, s.40]

Müəzzin Turabi şeirdə özünə “Miskin Turab necə versin azanı?” – deyə nisgilini dilə gətirir. “Göydə uçan”ın, “yerdə qaçan”ın, “yazı yazan”ın işgəncə gördüyü dönmədə çarəsizliyini ifadə edir.

Üsyanı yatırılan Şəkiddə rus ordusunun və rus idarəçiliyinin şəhər əhalisinə qarşı zülmü o qə-

dər ədalətsiz olmuşdur ki, Hatəmi özünün “Oldu” rədifli qoşmasında onu keçmiş zamanların “ölüm köçü”nə bənzətməmişdir. Hörmətli insanların ağaclarla bağlanıb yandırılması, gözlərinin çıxarılması şeirdə açıq şəkildə ifadə edilir:

*Bənd edib onları ağaclarla təng,
Nizama durdular, guya edir cəng.*

Və ya

*Gözlərin bağlayıb çəkdilər dara,
Gör ki, nə bidadi-afət oldu.*

“Hatəmi öz mülkündən özgə diyara köç”, – deyə Vətəninə yaşaya bilmədiyini, didərgin düşdüyünü də çarəsizliklə ifadə edir. İşğalçıların heç kimə mərhəmət etmədiyini, heç bir inanca sayğı duymadıklarını da bildirib, xalqının “gününe” ağlayır. “Hatəminin bu şeirində, əsasən, dini təəssüb hakimdir” [9, s.38]:

*Ya Rəb, necə olur işlər əncamı,
Sən yetiş fəryada, al intiqamı,
Kafirlər əlində əsirdir hamı,
Müsəlmanın işi biqeyrət oldu.* [10, s.54]

“Oldu” çoxbəndli dördlüyü mövcud zaman-dakı vəziyyəti tamamilə aydın şəkildə qavramağa, aparılan mübarizəyə və əzmkarlığa şahid olmağa kömək edir. “Şəkinin istiqlal mücadiləsindəki yerini, habelə rusların vəhşilik və xun-xarlığını göstərən bu əsərin tarixi əhəmiyyəti olduqca çoxdur” [4, s.201].

Şəki xanlığının tarixən həm rus, həm də Qarqlara qarşı apardığı mübarizə tarixdə də iz qoymuş hadisədir. Sonuncu Şəki xanı Hüseyn xan II Rus-İran müharibəsindən (1826-1828) sonra yenidən Şəkiyə qayıtmış, müqavimətlə rastlaşmadan Şəki xanlığını bərpa etmişdir. İran şahı Abbas Mirzənin ruslar tərəfindən Gəncə yaxınlığında məğlub olmasından sonra müdafiəsiz qalan Hüseyn xan bir ay tab gətirə bilir və İrana qaçır. Xanın ölümü və Şəki əhalisinin mübarizəsi haqqına yerli, rus qaynaqlarında və “Qarabağnamələr”də müxtəlif fərziyyələr özü-nü göstərir. Əminə Pakrəvanın “Abbas Mirzə və Azərbaycan” kitabında yazılanlardan isə belə çıxır ki, Hüseyn xan ruslarla döyüşdə öldü-

rülmüşdür: “Şəki xanı Hüseyn xan kiçik bir savaşa ruslar tərəfindən öldürülmüşdü. Onun cibindən şahzadənin bütün xanlıqlara yazdığı bir məktub çıxmışdı. Şahzadə bu məktubda yazırdı: “Məndən sorursunuz ki, savaştan əlimi çəkmişəm? Xeyr, savaş mənim üçün hələ bundan belə başlayır” [5, s.58].

Şəkinin istiqlal mücadiləsində öz qələmi ilə savaşıyan, baş verən hadisələrə şahidlik edən Şikəstəxətin iki şeirinə Salman Mümtazın “El şairləri” kitabında rast gəlinir. “Ağlaram”, “Saldın” əsərlərində şairin həyatından narazılığı, nakam ömrünün cavan yaşında gördüyü məhrumiyyətdən doğan kədəri, Şəkinin işğalı, insanların acınacaqlı taleyi ilə birləşir. Duyduğu ağrı, acı şəxsi olmaqdan çıxıb ictimai kədər ilə dərinləşir. “Ağlaram” şeirində çarəsizlik içində inləyən şair:

*Kimə edim, Ya Rəb, ərzi-halımı
İtirmişəm vətənim, elimi.
Aldırıb əimdən qonça gülümü,
Bülbülsifət düşüb zərə, ağlaram.* [10, s.82]

– deyə təkliyini, ümitsizliyini dilə gətirir. Zindənda, dörd divar arasında özündən sonra ona ürək yandıran bir kimsəsinin olmadığını, gününə ağlayan hər kəsin öldürüldüyünü, cavan ömrünün dörd içində çürüdüynü ifadə edir. Mərsiyə təsiri bağışlayan misralarda nəinki öz ailəsinin, Şəkinin əhalisinin başına gələn müziyyətə, baş verənlərə mane ola bilmədiyinə görə, öz çarəsizliyinə dərin iztirab duyğusu keçirdir. Nahaq yerə atıldığı zindan dilinin, sözünün köməyinə çatan heç bir dost, sirdaş tapmır, ümidini Allaha bağlayır:

*Şikəstəxətirim, çəkərəm ahı,
İstərməzəm kömək sultanı, şahı.
Səndən mədəd dilərəm, ya İlahi!
Gər etməsən sən də çarə, ağlaram.* [10, s.82]

Şikəstəxətin ikinci şeiri “Saldın”da şairin ümidinin hər şeydən üzülüyünü, qanlı fəlayin onu “vətənidən, elindən ayrı saldığımı” üsyan-karlıqla dilləndirdiyini görürük. Allah qorxusu olmayan insanların onu vətən həsrətini, sevgisinə görə heç kimin qınamaq haqqının olmadığını, nə olur-olsun, öz əqidəsindən geriye

dönməyəcəyini də bildirmiş olur. Dünyanın gədişatından, onun “mərdi namərd”, “savabı günah” edən olduğundan şikayətlərin.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz şairlər pərakəndə şəkildə davam edən, işğal altına düşən xanlıqlarda ibtidai şəkildə öz üsyan səslərini ucaltmağa çalışır, həm öz həmyerliləri, həm də işğalçı yad qüvvələr tərəfindən gördükləri təzyiqlərə baxmayaraq, qələmini yerdən qoymayan istiqlal mücadiləridir. XIX əsrin istiqlal mübarizəsi bu şəkildə özünü göstərirdi kimi, Çar Rusiyanın etdiyi təzyiqlə tab gətirməyən bəzi kəndlərin əhalisi və ya köklü ailələr, din adamları öz müridləri ilə bərabər Anadoluya köçmək məcburiyyətində qalırdı. Bu əsr yalnız işğal baxımından deyil, islam dininin qadağan olunması, din adamlarının gördüyü işgəncələr baxımından da xalqda işğalçılara qarşı nifrət oyadırdı. Bu köç birbaşa məcburi olaraq edilməyə də, dolayı yolla insanların vadar olduğu çıxış yolu halını alırdı. Öz mübarizələrini Azərbaycan daxilində davam edə bilməyən din alimləri dili, dini bir olan Türkiyədə özlərinə iqamətgah qurduqları kimi, öz əqidələrinə də davamçılar toplayırdılar. “Şeirə, dinə önəm verən Azərbaycanda bəzi dönmələrdə siyasi təzyiqlə üzləşirdi. Rəhbərlik bəzi məqamlarda əli qələm tutan insanlardan heç nə yazmamağı, bəzən də müəyyən “bir istiqamətdə” yazmağı tələb edirdi. Şairlər də sosial və siyasi səbəblərdən dolayı vətənlərini tərk etməyə məcburiyyətində qalırdı. Bəziləri elmi və dini biliklərini artırmağa görə, bəziləri də iqtisadi səbəblərdən bunu edirdi” [3, s.3]. XIX əsr siyasi və ədəbi mühacirlərə Seyid Nigari, Sadi Qarabaği, Sebati, Seraci və s. daxildir. Bunların içərisində Mir Həmzə Seyid Nigari İsmayıl Siraçəddin Şirvani və onun müridləri daha çox seçilirdi. Mir Həmzə Qaraqaşda təhsil alandan sonra Kürdəmirə yeni qayıtmış olan Mövlana Xəlil Bağdadinin birinci xəlifəsi İsmail Siraçəddin Şirvani ilə tanış olaraq Şirvanda onun yanında təhsilini davam etdirmişdir. Ruslar bu məşhur şeyxin fəaliyyətindən qorxub çəkindikləri üçün onu Sibirə sürgün edirlər. İsmayıl Siraçəddin Şirvani Sibirdən qaçır və bir müddət Anadolunun Sivas şəhərində yaşayandan sonra Amasiyaya köçür. Belə mühacirlər, əsasən, özləri ilə getdikləri yerdə “əsir vətən” anlayışı yaradıb onun üçün mübarizə aparırdılar. XIX əs-

rin 20-ci illərindən etibarən sufilik siyasiləşirdi. Yalnız nəqşibəndlik deyil, müxtəlif təriqət başçıları təkcə öz tərəfdarlarını yox, geniş xalq kütlələrini də çar Rusiyasına qarşı cihad – azadlıq müharibəsinə qarşı ruhlandırıldı. Bundan narahatlıq keçirdən çar hökuməti ələ keçənləri cəzalandırdı, təriqət üzvlərini və ya ona meyil edənləri cəzalandırırdı. Seyid Nigari İsmayılın mürsidlik etdiyi nəqşibəndlik İslam dininin ilk dönəmlərindən ortaya çıxmış, Azərbaycan daxil olmaqla Anadoluda dinin yayılması yönündə rolu olan əsas təsəvvüf axınlarından biri kimi geniş təsirə malik olmuşdur.

Bu təsir onun "Nigarname", "Çayname", lirik şeirlər və digər silsilə əsərlərində də hiss olunur. Şair mühacirətdə olduğu müddətdə, 1853-cü ildə baş verən Kırım müharibəsində bir çox mücahidliyə bərabər Qarsa keçərək, Qafqaz süvari alayının komandiri olur və Osmanlı ordusunda ruslara qarşı döyüşür. "XIX yüzilliyin ortalarında Qafqaz, Azərbaycan və Anadoluda ruslara qarşı mücadilənin öndərlərindən nəqşibəndi təriqətinin tanınmış müridlərindən olan Mir Həməzənin daha çox qarapaq türkləri arasında təsiri olduğu görülməkdədir. Kırım müharibəsində bir çox müridiylə iştirak edən Nigari gizlicə Qars tərəfinə keçərək dövlət ordusuna qatılmışdır" [12, s.14]. Nigari 1851-ci ildən 1867-ci ilə qədər müxtəlif zamanlarda Ərzurumda və İstanbulda yaşayıb, söhbətləri ilə bir çox insanı irşad edərək qısa zamanda məşhur olur. "Nigarinin şeirlərindəki milli ruh və mühacir ruhunun yaşadılması onun tamamilə mühacir ədəbiyyatı nümayəndəsi hesab etməyə əsas verir" [6, s.34].

Yaradıcılığında zahirən dini boyut daha üstünlük təşkil etsə də, biz onun vətənpərvərlik duyğularının, doğma yurda sevgi-məhəbbət hissələrinin yer aldığı ən böyük əsəri "Çayname" məsnəvisindən danışacağıq. Seyid Nigarinin vətən, din anlayışı Qarabağla bütünleşir, dərinleşir. Lirikasının mərkəzində eşq dayanır. Təsəvvüfdə dünyadan üzülmək yox, nəfis paklığı və tərbiyə önə çəkilir. Nəqşibəndi şairlərdə eşq, yaradılışın əsası, mənəvi kamillik bəxş edən qüvvə, Tanrı lütfü kimi vəsf edilir. Eşqin qanını öz vətəninə içdiyini, eşq şərabını gözündən axanlaş, Qarabağın çiçəklərini o göz yaşı ilə suvarılan cənnətə bənzədir:

*Sinəmə çəkilən qara dağumdur,
Yandırın aləmi, gör nə çağumdur,
Qara bağrım qanlı qara bağumdur,
Gözlerimdən axan yaşım, tərimdür. [11, s.589]*

Seyid Nigari "Qönçə gülün" həsrətini çəkdiyi, Çilgiz yaylağını, Həməzə bulağını xatırlayır. Sinəsinə çəkilən həsrət dağıni klassik atributlardan olan Fərhadın sinə dağı ilə müqayisə edir. Düşməni "qara bağı Qarabağına" soxulan, onu gündən-günə zəhərləyib, gözəlliyinə xələl gətirən şahmar ilana bənzədir. Özünün Vətəndən ayrı üzünün bir gün belə gülmədiyini, ömrün bada getdiyini dilləndirir:

*Ey Nigari, ömrüm irişi də payə,
Salmadı başıma ol servi-sayə
Can nisar eylərəm peyki-səbaya
Haber versə bir gün Qarabağımdan!* [11, s.588]

Nə qədər cismani şəkildə öz yurd-yuvasından ayrı düşsə də, özünü "Qarabağdan iraq deyil marağım, onun səhrasında oynar qəzəlim", – deyər məhrinin, sevgisinin oradan gəldiyini vurğulayır. Onu "tar-mar" edən yağının əlindən qurtulmaq üçün didərgin düşdüyünü, "kıyqaç (qılınc)", "ciyərdə dağıdan oki", "bağır yaran miri-kallac" əlində çarəsizliyini dilləndirir. Haranı tərif etməyindən asılı olmayaraq, bütün gözəlliklərin mərkəzini Qarabağa bağlayır. Əqidəsi dinə bağlı olan Seyid Nigari Qarabağı səcdəsi, piri, dini imanı gözündə qəbul edir:

*Eşqin qanı Qarabağıdır, məkanım.
Bülbülü şeydayam, cənnət yerimdir.
Əvvəl başdan qara qaşlı büstanım,
İndi gülüstanım, qara pirimdir. [11, s.588]*

Ümumiyyətlə, Seyid Nigarinin vətən anlayışı təhlil edildikdə, onun XX əsr mühacir ədəbiyyatı nümayəndələrinin vətən anlayışı ilə necə oxşarlıq və paralellik göstərdiyini anlamaq mümkündür. Nigarinin bu düşüncələri mühacirətin ən sərt üzünü görmüş Almas İldırımın "Sənsiz nədəm qürbət əldə günün mən, Sənsiz nədəm Allahı mən, dini mən" [8, s.115] misraları ilə səsləşir. Bu duyğular istər XIX, istərsə də XX əsrdə milli ruhdan siyasi ruha çevrilir,

sadəcə, Nigari yaradıcılığında daha romantik boyutda özünü göstərir. "Nə qədər döyüşdə iştirak etsə də, Nigarinin şeirlərində savaş ruhu yoxdur. Onun Şeyx Şamilədən gələn cihad fikri var, amma onu şeirlərində görə bilməzsiniz. Həyatında var cihad, şeirlərində isə romantik fikirlər var. Amma bu da bir mühacirətdir. Çünki Amasiyada hələ də yaşayan Azərbaycan köçkünləri var" [1, s.4].

Ə.Cəfəroğlu XIX əsrdən danışarkən bu dövrün geniş tədqiq edilmədiyini, tərcümeyi-halla məşğul olan əski Osmanlı mühərrirləri və təzki-rənəvislərin bu məsələyə çox az əhəmiyyət verdiyini vurğulayır. Araşdırmaçının "Yurd bilgili-sində" çıxan "Azəri şairi Seraci" adlı yazıları

kitab halında da nəşr edilmişdir. Mühacir olduqları dəqiq olsa da, onların əldə edilən şeirlərində istiqal məzmunlu şeirlərə rast gəlinmir.

Seyid Nigarinin oğlu Siracəddin (Seraci), müridləri Sadi Qarabağı, Sebati də onun ideologiyasının və yolunun davamçılarından olmuşdur. "XIX əsrdə hələ də öz layiqli qiymətini almayan istedadlı söz ustalarından biri olan atası Seyid Nigarinin yardımı ilə Seraci yalnız dini deyil, həm də dünyəvi şeirin incəliklərinə yiyələnmişdir. Onun şeirlərində yaşının azlığı ilə uyşmayan bir təcrübə və yetkinlik nəzərə çarpmışdır. Bu şeirlərdə gənclik dəliqanlılığı ilə mütaliə yolu ilə əldə edilmiş həyat təcrübəsi bacarıqla sintez edilmişdir" [7, s.115].

Nəticə / Conclusion

Ədəbiyyatımızda nə qədər də istiqal mücadiləsi, haqsızlığa etiraz, mühacirət anlayışı dedikdə XX əsr yada düşsə də, yuxarıda adları çəkilən şairlərin yaradıcılığı XIX yüzillikdə yətlərincə özünü göstərmişdir. Şəkili müəzzin Turabini, Hətəmini, Şikəşəxatiri Şəki, Seyid Həməzə Nigari və müridlərini Qarabağ düşündürsə də, on-

ların hər birinin kökündə vətən sevgisi, onun yad işğal tabeliyində qalması, gördüyü əziyyətlər narahət etmiş, bunu açıq-aşkar hə əsərlərində də ifadə etmişdirlər. Cərayən halına gəlməyə belə, XIX əsrin istiqal mübarizəsinin XX əsrdə cərayən halına gəlməsi üçün zəmin yaratdı.

Ədəbiyyat / References

1. Akpınar Y. Mühacirət ədəbiyyatının profisional araşdırılması lazımdır – Dəyirmi masa // Bakı: "Ədəbiyyat qəzeti", 18.10.2016.
2. Azərbaycan tarixi: [7 cildə], c.4. Bakı: Elm, 2007.
3. Bayram Ö. Anadolu sahasında azərbaycanlı şairlər// Journal of Qafqaz University, 15. Bakı, 23.03.2005.
4. Cəfəroğlu Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Mürtəcim, 2008.
5. Ə.Pakrəvan. "Abbas Mirzə və Azərbaycan" (farscadan tərcümə). Bakı: Qanun, 2007.
6. Əhmədov B., Azərbaycan Mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri/-Bakı: Elm və təhsil, 2017.
7. Həsənova Ş. Mühacirət irsimizdən səhifələr. Bakı: Maarif, 1995.
8. İldırım A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Öndər, 2004.
9. Qasımlı F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyat tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2017.
10. Mümtaz S. El şairləri: [2 cildə], c.1. Bakı: Nurlan, 2005.
11. Nadim Mirzə Baxış. Seçilmiş əsərləri [Mətn] /M.B.Nadim; tərt. P.Kərimov, R.Kərimov [ön söz]. Bakı: Alatoran, 2018.
12. Seyyit-Nigari divanı (Ön söz və çapa hazırlayan A.Azmi Bilgin). İstanbul: Kule yayınları, 2003.
13. Письмо Шекинских жителей ген. Ермолову, от января 1818 года. АКАК, т. VI, ч. I, док. 1084. Тифлис, 1874.

Национальное пробуждение в поэзии азербайджанской эмиграции XIX века

Ульвия Ахмедова

Университет Хазар. Азербайджан.

E-mail: ulviyahmadova@gmail.com

Резюме. История азербайджанской эмиграционной литературы не менее древняя, чем история нашей литературы. В XI веке великий мыслитель Востока Хатиб Тебризи эмигрировал в город Шам (ныне Дамаск, столица Сирии), а великий поэт Имадеддин Насими жил эмигрантской жизнью из-за оказанного на него давления. В «Толковом словаре» под «эмиграцией» понимается выезд с родины и переселение в другую страну, насильственно или добровольно, по политическим, экономическим или религиозным мотивам. Когда мы думаем об эмиграции, первое, что приходит на ум, это то, что после эмиграции в страну (это может быть вынужденной или добровольной) литературные деятели дают простор нынешнему состоянию Родины в своем творчестве. Ряд исследователей связывает начало азербайджанской эмиграционной литературы с литературными и политическими деятелями, вынужденными покинуть страну после падения республики. Однако наряду с Сеидом Нигари, Сади Карабаги, Себати, Сераджи, покинувшим страну после оккупации Азербайджана царской Россией в начале XIX века, были Мирза Бахыш Надим, не смирившийся с несправедливостью ситуации, в которой он жил, шекинский муэдзин Тураби, Шикестехатир и др. В произведениях таких писателей можно увидеть и проанализировать характерные черты и основные проблемы периода. Это были хозяева слова, которые были опечалены каждым положением оккупированной Родины и надеялись, что воля гордого народа не будет сломлена. В статье затронуты вопросы борьбы за независимость представителей XIX века, а их творчество изучено как главное литературное событие того времени.

Ключевые слова: Тураби, Шикестехатир, Сеид Нигари, борьба за свободу